

*О.М. Сарнавський,
ад'юнкт
(Військовий інститут Київського національного
університету імені Тараса Шевченка)
(Науковий керівник професор П.П. Андрушко)*

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 262 КК України

Ключові слова: *спосіб вчинення злочину, розкрадання, вимагання, розбій.*

Кожен злочин виражається в певних зовнішніх ознаках, а саме, в суспільно небезпечній дії або бездіяльності, які спричиняють істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони або створюють загрозу її заподіяння.

Зовнішні ознаки посягання на об'єкт, який охороняється, тобто те, в чому злочин виражається ззовні, і створює його об'єктивну сторону. Вона являє собою процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронювані законом суспільні відносини, який розглядається з його зовнішнього боку, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються із злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчуються настанням злочинного результату [2, 31].

Об'єктивна сторона є одним із елементів складу будь-якого злочину. Вона охоплює лише ті ознаки, які характеризують злочин з точки зору його зовнішнього прояву. До таких ознак відносяться: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечний наслідок, причинний зв'язок між діянням та наслідком, спосіб, знаряддя, засоби, місце, час, обстановка вчинення злочину. На відміну від інших структурних елементів складу злочину об'єктивна сторона містить найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння. Саме об'єктивна сторона відобра-

жається у більшості описових диспозицій статей Особливої частини КК.

Усі ознаки об'єктивної сторони злочину з погляду їх описування (закріплення) у диспозиціях статей Особливої частини КК можна поділити на дві групи: обов'язкові (необхідні) та факультативні. До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії чи бездіяльності. Без діяння, інакше кажучи, без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки людини, не може бути вчинено жодного злочину. Діяння завжди або безпосередньо вказується в диспозиції статті Особливої частини КК, або однозначно впливає з її змісту і, таким чином, виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Тому встановлення ознак такого діяння (дії чи бездіяльності) є обов'язковим у кожній кримінальній справі [3, 103].

КК встановлює відповідальність виключно за виражену суспільно небезпечну дію або бездіяльність особи і не припускає відповідальності за настрої, погляди, ідеї, думки, переконання, якими б негативними вони не були, а також за виявлення наміру вчинити злочин, що не підкріплене реальними злочинними діяннями. Цей принцип відомий ще римському праву: "nullum crimen sine actus" (немає злочину без вчинення діяння), "cogitationis poenam nemo patitur" (думки не караються). Він

закріплений в Конституції України – кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34) [2, 32].

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину належать: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину. Ці ознаки, що фактично притаманні злочину як явищу реальної дійсності, далеко не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу злочину.

Так, наприклад, у диспозиції ст. 262 КК не міститься вказівки на конкретні суспільно небезпечні наслідки, на місце, час, обстановку, знаряддя та засоби вчинення цього злочину. У зв'язку з цим для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 262 КК встановлення цих ознак не є обов'язковим.

У той же час, якщо суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя або засоби вчинення злочину прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають із її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину і їх встановлення у такому випадку є обов'язковим. Так, наприклад, спосіб вчинення злочину, передбаченого ст. 262 КК, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього злочину, у зв'язку з чим ця ознака підлягає обов'язковому встановленню при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 262 КК.

Зазначення законодавцем тих чи інших ознак об'єктивної сторони складу злочину у диспозиції статті Особливої частини КК залежить від особливостей злочину.

Встановлюючи кримінальну відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання

службовим становищем (ст. 262 КК), законодавець зазначив у диспозиції статті лише такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу цього злочину:

а) дія як форма суспільно небезпечного діяння;

б) спосіб вчинення злочинної дії.

Дія – це активна, свідомо, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта. Обсяг та межі дії суб'єкта визначаються поставленою ним метою, а також об'єктом кримінально-правової охорони, на який здійснюється злочинне посягання. З фізичної сторони дія може бути простою або складною. Прості дії містять у собі одиничні (елементарні) акти поведінки людини, складні дії характеризуються ускладненою структурою [3, 107].

До простої дії відноситься, наприклад, таємне викрадення вибухового пристрою, що кваліфікується за ч. 1 ст. 262 КК, а до складної дії, зокрема, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, що кваліфікується за ч. 3 ст. 262 КК. Тут мають місце дві дії – вимагання і насильство, кожна із яких, якщо розглядати їх окремо, утворюватиме самостійні злочинні дії. У зазначеному випадку одна із цих дій (застосування насильства) виступає як спосіб здійснення іншої (вимагання вогнепальної зброї). Такі дії перебувають у нерозривному зв'язку та органічній єдності і у сукупності утворюють складну дію, яка і завдає шкоди об'єкту (як основному, так і додатковому).

М.І. Панов, В.П. Тихий, аналізуючи способи вчинення злочинів проти власності, стосовно складних дій, подібних вимаганню, поєднаному з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, зазначають: "Спосіб розкрадання у таких випадках являє собою не щось самостійне, що окремо знаходиться від дії, яка утворює об'єктивну сторону відповідного розкрадання. Тут дія, що виступає як спосіб розкрадання, входить до складу іншої дії більш високого рівня у якості такої, що обслуговує її і, будучи прийомом, необхідною умовою здійснення останньої, перебуває з нею у нерозривній єдності. Як

дія “допоміжного” характеру спосіб розкрадання за загальним правилом співпадає з “основною” дією в часі та просторі, складає з ним органічне ціле. Їх поєднання утворює єдиний акт суспільно небезпечної поведінки – “складну” дію, що посягає в підсумку на відносини власності” [8, 29].

До складних належать також дії, що складаються з низки тотожних актів поведінки, об’єднаних єдиним умислом і спрямованих на досягнення єдиного злочинного наслідку, що утворюють у своїй єдності злочини [3, 107–108]. Прикладом такої складної дії може бути викрадення вогнепальної зброї частинами з метою складання їх у єдине ціле – вогнепальну зброю.

Залежно від характеру впливу на об’єкт злочину всі дії можна поділити на фізичні та інформаційні. Фізичні (або енергетичні) дії полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення злочинного посягання і завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу. Інформаційні дії полягають у передачі інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію: смислових жестах (конклюдентні дії), виразних рухах (міміка) [3, 108]. Так, фізичною дією є, наприклад, крадіжка вогнепальної зброї, а інформаційною – її вимагання.

Другою обов’язковою ознакою об’єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 262 КК, яку законодавець зазначив у диспозиції статті, є спосіб вчинення злочинної дії.

У теорії кримінального права під останнім розуміється сукупність (система) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину. Ці способи різноманітні [3, 108].

У правозастосовчій діяльності визначення способу (як обов’язкової ознаки об’єктивної сторони складу злочину), завдяки якому вчинюється той чи інший злочин, має важливе кримінально – правове значення.

М.І. Панов, досліджуючи поняття способу вчинення злочину, зазначає: “Встанов-

лення обсягу та змісту понять вказаних способів, їх об’єктивних та суб’єктивних ознак має важливе значення як для правильного застосування кримінального закону (кваліфікації злочинів, відмежування суміжних злочинів, відмежування злочинних діянь від незлочинних і т.п.), так і для призначення покарання, що відповідатиме вчиненому” [6, 27].

У назві ст. 262 КК законодавець зазначив п’ять способів вчинення злочину: викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння шляхом шахрайства та заволодіння шляхом зловживання службовим становищем. Ці способи зазначені альтернативно. Поряд з цим об’єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 3 цієї статті, утворює і розбій з метою викрадення предметів злочину.

Аналогічні за термінологічним визначенням законодавець зазначив способи вчинення злочинної дії і в назвах ст. 308, 312, 313 розділу XIII “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров’я населення” КК, ст. 357 розділу XV “Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об’єднань громадян” КК та ст. 410 розділу XIX “Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)” КК.

На відміну від зазначених статей, у тому числі і ст. 262 КК, законодавець такі способи злочинної дії як викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння шляхом шахрайства та заволодіння шляхом зловживання службовим становищем передбачив у розділі VI “Злочини проти власності” КК в окремих статтях, не вдаючись до альтернативного порядку, як це зроблено у названих статтях. Крім того, у цьому розділі передбачені й інші способи злочинної дії, завдяки яким винна особа здійснює посягання на об’єкт кримінально-правової охорони. Зокрема, одним із таких передбачених способів є розтрата.

Останню, як спосіб вчинення злочину, законодавець необгрунтовано, на наш погляд, не зазначив у переліку способів зло-

чинної дії у ст. 262, 308, 312, 313, 357 та 410 КК, що створює певні складнощі при кваліфікації діянь, пов'язаних із розтратою предметів відповідних злочинів.

Відсутність розтрати у переліку способів злочинної дії, передбачених ст. 262 КК, визнається як недолік законодавчої техніки і М.І. Пінчуком. Він вважає, що діяння, вчинене цим способом, не підпадає під ознаки кримінально караного за ст. 262 КК [5, 175].

У нинішній конструкції диспозиції ст. 262 КК, зокрема, у ч. 1 цієї статті, виділення окремих способів злочинної дії не має кримінально-правового значення, адже вчинення дій будь-яким із цих способів утворює один і той же склад злочину. У той же час як виділення у статті окремих способів вчинення злочинних дій повинно законодавцем здійснюватись, на наше переконання, лише з єдиною метою – диференціації кримінальної відповідальності.

Стосовно способу вчинення злочинних дій та диференціації кримінальної відповідальності в залежності від нього М.І. Панов пише: “Спосіб – один із показників небезпечності, шкідливості злочинної дії (бездіяльності), він вказує на характер та ступінь суспільної небезпечності злочину в цілому. Саме тому він є важливою умовою диференціації кримінальної відповідальності. Така диференціація може здійснюватись, по-перше, у межах великої групи однорідних злочинів, що посягають на один і той же об'єкт. По-друге, з урахуванням способу вчинення злочину диференціюється відповідальність у межах одного і того ж складу злочину. У даному випадку спосіб виступає у ролі кваліфікуючої, обтяжуючої відповідальності обставини, утворюючи кваліфікований вид відповідного складу злочину. Тут спосіб суттєво підвищує суспільну небезпечність вчиненого порівняно з основним складом, у зв'язку з чим він включається до числа кваліфікуючих обставин та за нього встановлюється більш суворе покарання” [6, 138].

Взагалі, слід визнати, що конструкція диспозиції ст. 262 КК є надто казуїстичною, вона є складною для сприйняття та для

правозастосування. На наш погляд, конструктивний підхід законодавця, який було застосовано при побудові ст. 223 “Розкрадання вогнестрільної зброї, бойових припасів або вибухових речовин” КК 1960 р. був значно вдалішим, ніж при побудові розглядуваної нами статті. Як бачимо, у ст. 223 КК 1960 р. застосовується узагальнюючий для певних способів злочинної дії термін “розкрадання”. Даючи тлумачення поняттю розкрадання, Пленум Верховного Суду України у п. 8 постанови [1, 196–197] зазначав, що “за ст. 223 КК відповідальність настає у випадку протиправного заволодіння вогнестрільною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами або вибуховими речовинами незалежно від місця вилучення (із державних чи громадських установ, організацій та підприємств, у окремих громадян, які ними володіли правомірно чи незаконно) з наміром привласнити викрадене або розпорядитися ним за власним розсудом іншим чином. Таке заволодіння зазначеними предметами може бути вчинене будь-яким способом, в тому числі шляхом шахрайства чи вимагательства”.

Коментуючи склади злочинів проти власності, що передбачались КК 1960 р., П.С. Матишевський зазначав, що “у статтях 81 – 86² передбачена відповідальність за різні форми розкрадання державного та колективного майна. При цьому термін “розкрадання” вживається як родове поняття. Розкрадання – це навмисне протиправне обернення винною особою певним способом колективного чи державного майна на користь свою або іншої особи з корисливих спонукань” [4, 291]. І далі, він же зазначав: “Розкрадання може бути у формі крадіжки (ст. 81), грабежу (ст. 82), розбою (ст. 86) та вимагательства (ст. 86²)” [4, 293]. Як бачимо, автор поряд з іншими способами злочинного посягання до поняття “розкрадання” відносив і вимагання.

Однак така точка зору щодо вимагання не була спільною серед науковців. Так, на позиції стосовно відсутності підстав вважати вимагання однією із форм розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів або

вибухових речовин, відповідальність за яке встановлювалось ст. 223 КК 1960 р., перебував В.П. Тихий. Він зазначав: “Серед насильницьких злочинів останнім часом значного поширення набуло вимагання. Зустрічаються й непоодинокі випадки вимагання зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів. Відповідальність за такі діяння не передбачена окремими самостійними нормами КК України. Пленум Верховного Суду України в постанові від 8 липня 1994 року № 6 “Про судову практику в справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні діяння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами” запропонував кваліфікувати заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами шляхом вимагання як розкрадання цих предметів, тобто за ст. 223 КК. Але вимагання не є способом розкрадання і тому не може тягти відповідальність за нього. Суспільна небезпека вимагання зброї, бойових припасів, вибухових речовин та радіоактивних матеріалів в основному полягає в тому, що воно створює загрозу вчинення як умисних злочинів з використанням зазначених предметів, так і необережних злочинів та нещасних випадків при поводженні з цими предметами. Викладене свідчить про необхідність передбачити відповідальність за вимагання зброї, бойових припасів, вибухових речовин та радіоактивних матеріалів в окремій статті КК або в статтях КК, що встановлюють відповідальність за розкрадання цих предметів” [9, 29–30].

У межах даного дослідження науковий інтерес має позиція російського законодавця щодо зазначення способів злочинної дії у статті Кримінального кодексу Російської Федерації (далі – КК РФ) [10], подібній ст. 262 КК України. Аналіз кримінального законодавства Російської Федерації свідчить про наступне.

У главі 24 КК РФ, яка має назву “Злочини проти суспільної безпеки” містяться, крім інших, ст. 221 “Розкрадання або вимагання ядерних матеріалів або радіоактивних речовин” та ст. 226 “Розкрадання або

вимагання зброї, боеприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв”.

У примітці до ст. 158 “Крадіжка” КК РФ дається визначення поняття розкрадання: “Під розкраданням в статтях цього Кодексу розуміються вчинені з корисливою метою протиправні безоплатне вилучення і (або) повернення чужого майна на користь винної особи або інших осіб, які спричинили шкоду власнику або іншому володільцю цього майна” [10].

У кримінальному законодавстві РФ відповідальність за розкрадання чужого майна диференціюється в залежності від способів вчинення посягання. Спосіб вилучення майна, як об’єктивна ознака, що характеризує розкрадання, суттєво впливає на ступінь суспільної небезпечності злочину, і тому саме враховується законодавцем. Діюче російське кримінальне законодавство розрізняє шість форм розкрадання, які входять до групи корисливих злочинів проти власності: крадіжка (ст. 158), грабіж (ст. 161), розбій (ст. 162), шахрайство (ст. 159), привласнення або розтрата (ст. 160).

Стосовно ж розкрадання таких предметів як зброя, боеприпаси, вибухові речовини та вибухові пристрої, Пленум Верховного Суду РФ у п. 13 постанови [7] роз’яснює, що “за суттю закону під закінченим розкраданням зброї, комплектуючих деталей до неї, боеприпасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв необхідно розуміти протиправне заволодіння ними будь-яким способом з наміром особи привласнити викрадене або передати його іншій особі, або розпорядитися ним за власним розсудом іншим способом”.

Особливості побудови ст. 221 та 226 КК РФ свідчать про те, що вимагання, як спосіб злочинної дії, не охоплюється поняттям розкрадання. У цілому законодавча позиція щодо конструктивної побудови диспозицій ст. 221 та 226 КК РФ у частині зазначення способів злочинного посягання заслуговує на схвалення.

За таким же принципом слід сконструювати і ст. 262 КК України, застосувавши узагальнюючий термін “розкрадання”. Однак, на нашу думку, цим узагальнюючим

терміном, на відміну від позиції російського законодавця, не повинно охоплюватись не тільки вимагання, а й розбій. Розбій, як спосіб злочинного посягання, має специфічні відмінні ознаки від таких способів як крадіжка, грабіж, привласнення, розтрата, заволодіння шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.

Злочинні посягання, вчинені перерахованими способами, вважаються закінченим злочином з моменту протиправного вилучення предмета злочину та настання реальної можливості у винної особи користуватись ним на свій розсуд. Розбій же вважається закінченим злочином з моменту нападу, поєднаного із застосуванням або погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, незалежно від того, заволоділа предметом злочину винна особа чи ні. Вимагання як спосіб

злочинного посягання, який, як уже зазначалось, не охоплюється відповідно до позиції законодавця узагальнюючим терміном “розкрадання” у ст. 226 КК РФ, також вважається закінченим злочином незалежно від досягнення винною особою поставленої мети щодо заволодіння предметом злочину. За цією ознакою розбій та вимагання мають схожість.

Таким чином, з метою законодавчого удосконалення ст. 262 КК України нами пропонується у її назві та диспозиції способи злочинного посягання зазначити наступним чином: розкрадання, вимагання або розбій з метою заволодіння. Такий підхід позбавить ст. 262 КК казуїстичності, властивій їй при чинній редакції, та сприятиме простоті при застосуванні на практиці цієї кримінально-правової норми правозастосовчими органами.

Список літератури:

1. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1995, № 1.
2. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав / П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова та ін.; За заг. ред. В.П. Тихого. – Харків: Кроссруод, 2008. – 344 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997. – 960 с.
5. Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і визначення // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25 – 26 жовт. 2001 р. – Київ – Харків: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.
6. **Панов Н.И.** Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И.Панов. – Харків: Вища шк., 1982. – 161 с.
7. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 12 марта 2002 г. № 5 “О судебной практике по делам о хищении, вымогательстве и незаконном обороте оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств” // Бюллетень Верховного Суда РФ. – 2002. – № 5
8. Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків, 1984. – Вип. 14.
9. Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю // Збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Харків). – Харків: ПФ Книжкове видавництво “Лествиця Марії”, 2001. – 248 с.
10. Российская Федерация. Законы. Уголовный кодекс Российской Федерации. – Харків: Консум, 1997.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются обязательные признаки объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 262 УК Украины. Особое внимание отводится способам преступного посягательства та пропонуються шляхи законодавчого удосконалення ст. 262 УК України.

SUMMARY

Obligatory features of objective side of crime, provided for the Article 262 CC Ukraine are depicted in the article. The special attention is paid to methods of criminal encroachment infringement and the ways of improving the article 262 CC Ukraine are suggested.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального та адміністративного права*

Подано 10.09.08